

Петро Білоус

ПОСТКОЛОНІАЛЬНА РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПЕРІОДУ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Останнім часом в Україні все активніше в галузі літературної медієвістики відбувається процес постколоніальної децентралізації. Зокрема, у науковому розумінні і тлумаченні проблем становлення та розвитку давнього українського письменства. Але цей процес непростий. З одного боку, акцентується можливість переоцінки цінностей, насамперед початків історії України-Русі та літературної спадщини старокиївського періоду XII–XIII ст. З другого – повторюються вигадані в XVIII–XIX ст. і модернізовані в XX ст. ідеологеми про старшого брата, спільну колыску східнослов'янських народів, про “русский мир”. Російська ж медієвістика традиційно продовжує розглядати киеворуський період як свій, називаючи його “древнерусский”, іноді навіть уникаючи формулювання Київська Русь.

Чим можна пояснити таке становище нашої медієвістики, яка тільки аж тепер починає думати про звільнення від імперського дискурсу? Тим, що зародження української літературної медієвістики, а це відбулося в першій половині XIX ст., в умовах, коли панувало колоніальне літературознавство з виразними імперськими орієнтирами, розставленими великодержавними політиками та істориками. В умовах ігнорування української мови та літератури чи принаймні поблажливого ставлення до мистецької екзотики “окраїни” Росії. Погляди українських учених цього часу значно залежали від імперських установок. Скажімо, відомий український історик тих часів Микола Костомаров, хоч і розглядав період Київської Русі, називав його “южнорусский”, але в оцінці літературних пам'яток вдавався до терміну “руський”. Наприклад, “Слово о полку Ігоревім” в нього своє “народное, русское”. Українська література для нього – це “особый отдел русской литературы”. Костомаров писав: “Литература новороссийская, которая по направлению своему есть чисто русская, своенародная”.

А взагалі-то симптоматично, що нотатки про літературну спадщину Київської Русі не тільки Костомарова, а й Срезневського, Максимовича, Метлинського, Куліша, Жовтецького написано здебільшого російською мовою, у чому

вбачається не тільки прагнення бути почутими “в общерусском контексте”, а й комплекс меншовартості, пристосовництва, колоніальної інертності.

Хоч іноді висловлювалися доволі тверезі думки. Наприклад, Михайло Максимович, перший ректор вашого університету, спробував почасти, оперуючи імперською термінологією, провести думку про спадкоємність української літератури. Він зазначав: “То, что написано на малороссийском языке в нынешнем столетии, потому и может называться словесностью, что оно есть продолжение прежней малорусской словесности, которая процветала во всю бытность Украины казацкой и в свою очередь была продолжением словесности, существовавшей во времена Украины княжеской”. Дуже слухна думка, але вона знайшла своє обґрунтування лише в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Це зробили, зокрема Омелян Огоновський, Іван Франко, Михайло Грушевський, які, до речі, вели з російськими істориками, літературознавцями дискусію, полеміку щодо періоду Київської Русі, яку вони розглядали як початковий етап розвитку української літератури. Це було продовжено і в ХХ ст. Сергієм Єфремовим, Дмитром Чижевським.

1930–1980-х рр., у так звані радянські часи, в українській медієвістиці запанував проросійсько-радянський настрій. Ініціатива дослідження і тлумачення старокиївських пам’яток належала московській та ленінградській школам, а в українській науковій студії посідала на загальному тлі переважно підрядне місце й відігравала ніби додаткову роль.

Частина медієвістів наших, як писав Шевченко, збила із пливу Московщина, і це знайшло своє відображення навіть у роботах відомого літературознавця Олександра Білецького, котрий закликав під впливом радянського часу повернути пам’ятки сивої старовини обличчям до наших днів і зробити їх знаряддям нашої боротьби. Яка боротьба була в ті часи, у 1960-х рр., коли з’явилася так звана програма ВЛКСМ? Боротьба за комунізм. От і давню літературу, виявляється, треба було до цього залучити.

Зважаючи на особливості нинішнього постколоніального інформаційного простору в Україні, присутність у нас російських книжок, преси, телеканалів тощо, мусимо визнати, що російська монополія на вивчення літератури Київської Русі мало в чому похитнулася. Бо наслідки культурного колоніалізму досить повільно долаються. Один із прийомів культурного колоніалізму – це привласнення імперією художніх вартостей колонії, зокрема історичних міфів про давність і первинність. Відтак російська медієвістика студіювала (і досі це робить) як питомо свої літературні пам’ятки, що виникли в Києві та навколишніх землях протягом ХІ–ХІІІ ст. “Ничтоже сумняшеся”, уживаючи цей давній вислів, навіть галицько-волинський літопис називають “руским”. Та що там галицько-волинський, у них і Григорій Сковорода – то “русский” філософ.

Зняття політичних та ідеологічних табу дає можливість нині неупереджено, спираючись на фактичну основу, переглянути найдавніший період розвитку української історії, культури та літератури. Історіософська та культурологічна модель того періоду формувалася у протиборстві впливів азійського сходу та європейського заходу, що зумовило певну суперечність та неоднозначність державотворчих, релігійно-духовних, культуротворчих, лінгвістичних пошуків у тому геопросторі, що лежав на порубіжжі чужорідних світоглядних, звичаєвих, господарсько-економічних систем. Зазнавши в VIII–Х ст. хазарських та варязьких впливів, етноси праукраїнських земель були механічно об’єднані в державне утворення Русь, із кінця Х ст. засобами християнізації владно зорієнтовані на європейську цивілізацію. Водночас відбувається перманентний внутрішній процес культурної самоорганізації під впливом європейсько-візантійських чинників, що, зрештою, переростає в самобутній рух, який супроводжувався вивороненням власних культурних форм і традицій.

В атрибуції раннього періоду, в історії української літератури може бути застосований комплекс критеріїв. Історичний, етнічно-культурний, географічний, лінгвістичний, релігійний. Унаслідок цього стане очевидним, що література часів Київської Русі – це початковий період у розвитку української літератури. На відміну від російської схеми генезису та формування давньої літератури, де простежується політико-ідеологічний, імперський підхід до проблем культурної спадщини, зусилля українських медієвістів мають ґрунтуватися на об'єктивних даних тогочасного культурного буття. А воно характеризується творчим засвоєнням європейського літературного досвіду, передусім через Болгарію, у формі літературної рецепції, на основі чого вироблюється власна тематична зорієнтованість, ідеологічна наповненість, функціональна спрямованість, образна самобутність, жанрова і стильова манера новостворених літературних пам'яток, специфіка авторства.

У нинішній постколоніальній ситуації є декілька шляхів переоцінки художніх цінностей давнини та їхньої колишньої інтерпретації в умовах тоталітарного режиму. Один із таких шляхів можна назвати антиколоніальним. Паростки такого підходу, зокрема в оцінці киеворуської літератури, наявні в дослідженнях Грушевського, Франка, Возняка, Чижевського, в яких висловлюється принцип трактування давніх пам'яток. Цей принцип можна сформулювати так: джерелом художніх цінностей виступає нація, народ, а не імперський псевдоуніверсалізм. У цьому разі на місці імперських міфів постають національні, а наукові студії позначені полемічною загостреністю та певною заангажованістю, що йде від бажання відновити правду, привернути увагу до зневажених імперією і значущих для нації культурних цінностей.

Антиколоніальний аспект переважно ідеологічний. Проте він важливий та необхідний як позиція у вирішенні проблеми Я / чуже. Бо Я – це національно ідентифіковане, а чуже – це імперське.

Інший шлях – постколоніальний. У такому ракурсі важливого значення набувають деконструктивні прочитання колоніальних дискурсів, означених історичними літературознавчими працями про Київську Русь, зокрема тими, якими найчастіше послуговується українська медієвістика. Це, наприклад, дослідження Шахматова, Орлова, Рибаківа, Лихачова, Алексєєва, Єрьоміна, Кутузова – їх чимало. Звичайно, студіюючи літературу Київської Русі, простіше було б на них не посилатися. Але це крайнощі, адже російською медієвістикою зроблено немало в публікації і вивченні старокиївських пам'яток. Використання цього досвіду, зокрема, не його концептуально-ідеологічних постулатів, а саме філологічного, літературознавчого, бібліографічного, текстуального, видавничого, необхідне для повноти інтерпретації давніх пам'яток.

Українська медієвістика, зрозуміло, повинна відкинути імперські стереотипи. Також вона має врахувати, що російська наука про давню словесну творчість не одне десятиліття ХХ віку виражала офіційний погляд на неї, акцентувала на соціальному, класовому змісті та функціях літератури. Боролася то з нормандською теорією, то з релігією, то із церквою. Акумулювала пафос героїчності давніх пам'яток, які мали би допомагати радянським людям боротися й перемагати в будівництві соціалізму та комунізму.

Таке їх осучаснення засноване було на вимозі упередженої інтерпретації, на текстуальній настанові, що позбавляє дослідження наукового сенсу. Тут варто сказати, що й історія, і літературознавство в Росії дуже часто використовуються як політичні інструменти й досі. За такою медієвістикою закріпився єдиний методологічний підхід. Тоді він був марксистсько-ленінський, позитивістський. А давнє мистецтво слова розглядалося в багатьох роботах як німатичне мистецтво, тобто ілюстрація давньої історії, із чого вплив штучний

